

Štipendijske ustanove v gradivu Arhiva Republike Slovenije do razpada Avstro-Ogrske leta 1918

Razstava odstira pogled v bogato arhivsko gradivo, ki ga o štipendijskih ustanovah v svojih fondih in zbirkah hrani Arhiv Republike Slovenije.

Gmotno podpiranje šolajočih, ki jim izobraževanje sicer ne bi bilo dostopno, ima na Slovenskem globoke korenine. Ob podpori štipendij so se lahko šolali številni izobraženci, ki so pomembno sooblikovali kulturni, znanstveni in tudi politični razvoj na Slovenskem.

Razstava sledi časovnim mejnikom in razvoju štipendijskih ustanov na Kranjskem, pa tudi v drugih delih slovenskega ozemlja vse do razpada Avstro-Ogrske. Osvetljuje predvsem njihov nastanek in delovanje.

Najstarejša za zdaj znana štipendijska ustanova pri nas je nastala na podlagi volila Brikcija Preprosta iz Celja, leta 1505 umrlega profesorja dunajske univerze. Namenjena je bila študiju dveh Brikcijevih sorodnikov oziroma nadarjenih rojakov na isti univerzi. Delovanju štipendijskih ustanov moremo sicer slediti bolj strnjeno od srede 16. stoletja naprej. Tako protestantska kot katoliška stran sta se zavedali pomena študija in štipendiranja. Študij na nemških protestantskih univerzah so podpirali kranjski deželni stanovi. Med štipendisti ustanove, ki jo je za študij teologije sredi 16. stoletja utemeljil svetovalec württemberškega vojvode Mihael Tiffernus, najdemo tudi Jurija Dalmatina, prvega prevajalca celotnega Svetega pisma v slovenski jezik. Na katoliški strani se je z gmotno podporo šolajočim posebej odlikoval ljubljanski škof Tomaž Hren († 1630). Njegove štipendije so omogočale bivanje v večinoma jezuitskih zavodih v Ljubljani, Gradcu in na Dunaju.

Šolstvo v času med prvo polovico 17. stoletja in letom 1773 je zaznamoval jezuitski red. Ta je na svojih kolegijih in univerzah nudil možnost šolanja tako članom reda kot zunanjim dijakom, tudi neklerikom, zato so bile potrebe po štipendijskih ustanovah toliko večje. Med utemeljitelji ustanov pri ljubljanskem jezuitskem kolegiju srečamo tako duhovnike kot laike, med njimi na primer Janeza Tallerja iz Špitaliča pri Kamniku, ki je leta 1619 zagotovil sredstva za vzdrževanje štirih gojencev.

Na področje štipendijskih ustanov je v sklopu svojih obsežnih reform posegla vladarica Marija Terezija (1740–1780). Ustanovila je dvorne komisije za zadeve teh ustanov na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ki naj bi državi omogočile vpogled v gmotni položaj vseh dobrodelnih ustanov, med katerimi so sicer močno prevladovale mašne ustanove. Komisije naj bi poleg tega poskrbele za učinkovitejše gospodarjenje z ustanovnim premoženjem. Nadzor nad delovanjem in upravljanjem štipendijskih ustanov je država ohranila vse do konca obstoja Avstro-Ogrske.

19. stoletje je bilo čas razcveta štipendijskih ustanov. V tem obdobju je nastala večina od 221 štipendijskih ustanov, ki jih najdemo v različnih evidencah Arhiva Republike Slovenije do leta 1918. Med tistimi, ki so del premoženja namenili za te ustanove, so bili še vedno najštevilčnejši duhovniki, plemiči in uradniki. Vendar pa je med ustanovitelji vse bolj raslo število gospodarsko čedalje močnejših meščanov, podjetnikov, drugih posestnikov nepremičnin in izobražencev. Med ustanovitelji so bila tudi nekatera društva in različno povezani prebivalci posameznih krajev. Že vsaj od 17. stoletja dalje so bile ustanoviteljice tudi ženske. Večina ustanov je omogočala podelitev ene do treh štipendij, večje pa so zajemale tudi več kot deset štipendij.

Če v prejšnjih stoletjih stopnja in vrsta študija v ustanovni listini pogosto nista bili določeni, so ustanovitelji zdaj pogosteje namenjali sredstva za točno določeno stopnjo in vrsto šolanja. Tako so omogočili štipendistom izobraževanje na obrtnih šolah, visokih tehniških šolah, trgovskih akademijah in univerzah ter na ta način zagotovili narodu izobražence in strokovnjake, ki jih je primanjkovalo. S štipendijami so se izobraževali na univerzah in visokih šolah predvsem na Dunaju, v Gradcu, Pragi in Innsbrucku. Še vedno je bila velika večina štipendij podeljena za šolanje na osnovni in gimnazijski stopnji, kar nekaj pa je bilo takih, ki jih je mogel štipendist prejemati skozi vse stopnje svojega šolanja.

Najpogosteje so ustanovitelji podpirali prosilce iz domačega kraja ali župnije, praviloma so imeli prednost sorodniki, v drugi polovici 19. stoletja pa se kot pogoj večkrat pojavlja bodisi slovenska bodisi nemška narodnost prosilca. Določila, da prejemnik štipendije moli za utemeljitelja, so vse redkejša, pojavlja pa se želja, da štipendist po zaključku šolanja prispeva k napredku okolja, iz katerega izhaja.

V 20-tih letih 19. stoletja so nastale tudi prve štipendijske ustanove, namenjene šolanju gluhonemih in slepih otrok. Prvotni namen ustanoviteljev je bila ustanovitev inštitutov za šolanje in usposabljanje gluhonemih oziroma slepih otrok v Ljubljani po vzoru ustanov, ki so v tem času nastajale v drugih deželnih glavnih mestih. Ker pa do tega še kar nekaj časa ni prišlo, so iz obresti kapitala teh ustanov izplačevali štipendije za izobraževanje otrok, tako fantov kot deklet, večinoma na ustanovah v Linzu, Gradcu, Celovcu in Gorici. Gluha dekleta so od leta 1886 poučevale tudi Šolske sestre de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu.

Zadnji razstavni pano je posvečen prikazu delovanja nekaterih zanimivejših, še v 20. stoletju delujočih ustanov. Starejši Plankova, nastala leta 1621, in Scheerova iz leta 1713 sta omogočali šolanje generacijam štipendistov skozi več stoletij. Med meceni 19. stoletja razstava izpostavlja dva: Josipa Gorupa pl. Slavinjskega (1834–1912) in Johanna Stampfla (1805–1890). Gorup, eden najbogatejših Slovencev, je utemeljil štiri ustanove s skupno 30 štipendijskimi mesti. Posebno skrb je izkazal izobraževanju deklet. Kot je zapisal v ustanovni listini ene od ustanov, je tako visoka sredstva namenil *»želeč, da bi svojemu slovenskemu narodu po svojih močeh glede vzgoje in izobraževanja slovenske mladine pomagal.«*

Po drugi strani je Stampfl s kar 40 študentskimi mesti zagotovil šolanje svojim rojakom s Kočevskega, ki jim je bil materni jezik nemščina. Od študentov je pričakoval, da bodo na svoji poklicni in poslovni poti delovali v dobro Kočevske in njenih prebivalcev.

Glavnina predstavljenih podatkov temelji na arhivskem gradivu iz dvanajstih različnih fondov in zbirk Arhiva Republike Slovenije. Ker gre večinoma za do zdaj neobjavljeno in neraziskano gradivo, je namen razstave ne le informirati, temveč tudi prispevati k nastanku podrobnejših študij o študentskih ustanovah kot nepogrešljivem segmentu izobraževanja naših prednikov.

Besedila so pripravili Lilijana Žnidaršič Golec, Jure Volčjak in Andreja Klasinc Škofljanec.
Za reprodukcije je poskrbel Primož Tanko, za oblikovanje razstave Fotoformat.

V Ljubljani, 29. 7. 2020

Lilijana Žnidaršič Golec
Jure Volčjak
Andreja Klasinc Škofljanec